

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR*

ÖZET

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Sovyet ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir.

Türk-Rus ilişkilerinde, Çarlık döneminden itibaren Rusya'nın takip ettiği politika Boğazları ele geçirmek olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya bu amacına ulaşmak için Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışmıştır. Türkiye ise tarafsızlık politikası izlemiştir. Ancak savaşın sonunun belli olmasından sonra Türkiye savaşa girmiştir. Savaş sonrası ise Türkiye, ABD ve İngiltere'ye yanaşarak, Sovyet Rusya'dan gelebilecek tehlikeyi önlemeyi hedeflemiştir.

Çalışmamızda Cumhuriyet Arşivi vesikaları, gazeteler, Dışişleri Bakanlığı yayınları, hatırat ve tetkik eserlerden faydalanılarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı, İngiltere, Fransa.

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

TURKISH-RUSSIAN AFFAIRS DURING THE SECOND WORLD WAR

ABSTRACT

This study explores the relations between Turk and Soviet in the period of World War II.

Russian politica on the relations between Turk and Soviet has consisted of planing to occupy The Bosphorus and The Dardanelles since The Dynasty of Russian Czardom. During The World War II, Soviet Russia tried continuously to get Turkey to join war for reaching this aim. But Turkey executed impartial politics and however having been known the result of the war, Turkey joined it. After the war Turkey plan to ally with USA and England to avoid Russian threats.

In this study was used Republic records, newspapers, the documents of Foreign Minister, memoirs, books and articles.

Key Words

Turkey, Soviet Russia, World War II, England, France.

Giriş

Türk Rus ilişkileri 1683 Viyana bozgunundan sonra Osmanlı aleyhine olmaya başlamıştır. Çar I. Petro döneminden itibaren Rusya'nın geleneksel yayılcılık politikası Doğu Anadolu, Balkanlar ve Boğazlar üzerinde olmuştur. Bilhassa en ağır baskıyı boğazlar üzerine yaparak sıcak denizlere ulaşmayı hedeflemiştir.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Karadeniz sahillerine ulaşmış ve Ortodoks tebayı himaye bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme imkânı elde etmiştir.

XIX. Yüzyıldan itibaren Rusya Osmanlı Devleti'ni bölüp parçalamak için harekete geçmiştir. Bu amaçla Balkanlarda Panislavist bir politika izlemiştir. XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren bir taraftan da Ermenileri kıskırtıp mevcut ortamdan faydalanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme politikası takip etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Devleti'nin tarafsız politikasına İtilâf Devletleri özellikle Rusya büyük önem vermiştir. Çünkü Osmanlı Devleti tarafsız olduğu sürece müttefiklerinden Boğazlar yolu ile yardım alabilecekti. Ancak Osmanlı Devleti savaşa girince bu imkân ortadan kalktığından dolayı müttefikleri Rusya'ya silâh ve malzeme sevkiyatı için Çanakkale Cephesi'ni açtılsa da başarısız oldular¹.

Yardım alamayan Rusya'nın siyasî sosyal ve ekonomik sistemi 1917 ihtilâli ile yıkılmıştır. Rusya'da yönetimi ele geiren Bolşevikler Brest-Litovsk Antlaşması ile 3 Mart 1918 tarihinde savaştan çekildiler². Böylece Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan istifade ederek Boğazları ele geçirecek sıcak denizlere inme plânı Çanakkale'de Mustafa Kemal'in üstün komuta gücü ve Türk askerinin direnişi sayesinde başarısız olmuştur.

Millî Mücadele döneminde TBMM'nin açılışından sonra yeni Türk Devleti ile Sovyetler Birliği arasında direk ikili ilişkiler başlamıştır³. Birin-

1. Gündüz Uluksar, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara, 1999, s.389-392.

2. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.349.

3. Gündüz Uluksar, a.g.m., s.393.

ci İnönü muharebesinin kazanılmasından sonra Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşacağını anlayan Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921'de TBMM ile Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır⁴.

Türk Bağımsızlık Savaşı başarıya ulaştınca İtilâf Devletleri ile Türkiye arasında Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Boğazlardan Karadeniz'e geçen askerî gemilere sınırlamalar getirilmiş ve Milletler Cemiyeti güvencesinde Boğazların her iki tarafı askersizleştirilmiştir. Ayrıca Boğazlardan geçişi düzenlemek için bir kurul oluşturulacaktı. Boğazlarla ilgili bu düzenleme Sovyetler Birliği'ni tam memnun etmemiştir. Çünkü onlar Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce düzenlenmesini istemekteydiler⁵.

17 Aralık 1925 Yılında Türkiye ile Rusya arasında yapılan Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler 1933 yılına kadar dostane bir şekilde sürmüştür⁶. 1934 Yılında Balkan paktının imzalanması sırasında Rusya'nın çıkardığı gereksiz güçlükler ve Türkiye'nin İtalya'dan çekinmesine rağmen Rusya'nın İtalya'yı desteklemesi iki ülke ilişkilerinin giderek soğumaya başlamasına neden olmuştur⁷.

Dünyada meydana gelen askerî ve siyasî gelişmeler üzerine Türkiye'nin başvurusu ile Boğazlar meselesi yeniden görüşülmüş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır⁸. Yapılan düzenleme ile Boğazlar Komisyonu kaldırılarak, Boğazların kontrolü ve güvenliği Türkiye'ye verilmiştir⁹.

İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit, Habeşistan'ı işgali, Mussoli'nin Asya'yı hedef alan emperyalist emelleri Türkiye'nin İngiltere ile olan iliş-

4. Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 1984, s.276; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 1991, s.68.

5. Gündüz Uluksar, a.g.m., s.395.

6. Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.118.

7. Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.141.

8. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s.63-64.

9. Gündüz Uluksar, a.g.m., s.396.

kilerini iyi tutmaya yöneltmiştir. Türkiye bu dönemde İtalya ve Alman tehlikesine karşı İngiltere ve Sovyet Rusya'ya dayanmak istemiştir. Ancak Türkiye'nin İngiltere ile bir deklarasyon imzalanmasına varacak kadar ilişkilerin gelişmesi Batılıların Almanya'nın kendisine saldıracağından endişelenen Rusya bu ilişkileri iyi karşılamamıştır. Böylece İngiltere Türkiye'nin dış politikasında önce İtalya'ya sonra da Sovyet Rusya'ya karşı bir dayanak olmuştur.¹⁰ Özellikle Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgali ve doğuya doğru yayılma politikası Türkiye'yi endişelendirmiş ve Batı dünyasına yanaşmasına neden olmuştur¹¹.

Almanya'nın Polonya üzerindeki baskısının artması, Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki faaliyetlerini yakından takip eden Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başlamasına neden olmuştur¹².

Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonu ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

İtalya'nın 1939 yılı Nisan ayında Arnavutluk'u işgali Türkiye'yi endişelendirmiştir. İtalya'nın bu saldırısı üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. Aynı garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini söylemeleri üzerine Türkiye hemen kabul ederek, İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başlamıştır¹³.

Bu sırada Türkiye'nin endişelendiğini gören Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen Türkiye'nin İngiltere ile olan müzakerelerinin bir ittifaka varmasına engel olmak ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak amacıyla hemen harekete geçmiştir. Almanya en kısa zamanda Türkiye'ye etkin garantiler vereceğini, Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na bildirmiştir¹⁴.

10. Ahmet Şükrü Eşmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), C.I. Ankara, 1982, s.143.

11. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, "Türkiye'nin Hitler Almanyası İle İlişkileri (1933-1941)", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 1999, s.299.

12. Ahmet Şükrü Eşmer-Oral Sander, a.g.m., s.144.

13. Ergun Korbek, "İkinci Dünya Savaşında İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Ankara, 1998, s.86; Ahmet Şükrü Eşmer-Oral Sander, a.g.m., s.144.

14. Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", Türkler, C.16, Ankara, 2002, s. 707.

Bu arada Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Potemkin Ankara'ya gelmiş ve Türkiye tarafından iyi karşılanmıştır. Bu sırada Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Almanya'ya karşı mukavemet edilmesini ve Batılılarla işbirliği edilmesini istemiştir. Zaten Türkiye'nin düşüncesi de bu yöneydi. Bu görüşmelerle ilgili olarak Türkiye, Sovyetler Birliği'ni haberdar etmiştir. Türkiye'nin İngiltere ile 15 Nisanda başlayan müzakereleri 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlanmıştır. Bu deklarasyona göre iki taraf kendi milli güvenlikleri için bir ittifak antlaşması imzalayacaklardı. Bu antlaşma imzalanıncaya kadar taraflar Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde işbirliği yaparak birbirlerine her türlü yardımda bulunmaya hazırlanacaklardı. Ancak bu antlaşma ile deklarasyon hiçbir devlete karşı olmayacaktı. Ayrıca Türkiye ve İngiltere Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gerekliliğini ilân etmişlerdir.

Hatay sorununun çözülmesinden sonra Fransa ile de aynı şekilde bir deklarasyon 23 Haziran 1939 tarihinde yapılmıştır.

Sovyetler Birliği Türk-İngiliz deklarasyonunu iyi karşılamış ve basınında bu ittifakı öven yazılar yayınlamışlardır¹⁵.

Almanya ve İtalya ise deklarasyona karşı tepki göstermişlerdir. Almanya, Türkiye'nin sipariş ettiği tüm savaş araç ve gereçlerinin gönderilmesini durdurmuştur¹⁶. Bu sırada Mihver devletleri Türk-İngiliz ilişkilerinin hiç olmazsa gelişmesini önlemeye çalışmışlardır. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papan bu deklarasyonun bir ittifaka varmasını önlemek için hükümet üzerinde baskıda bulunmaya çalışmıştır. 22 Mayıs 1939 tarihinde Von Papan Alman-İtalyan ittifakının imzası dolayısıyla Berlin'e gittiği zaman İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya Türkiye'nin Almanya için önemine işaret ederek, İtalya'nın Oniki Ada'yı Türkiye'ye vermesi gerektiğini söylemiş ve Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran nedenin İtalya'nın Arnavutluk politikası olduğunu belirtmiştir. Özellikle Oniki Ada açısından Türk-İngiliz yakınlaşması İtalya'yı endişelendirmiştir¹⁷.

15. Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, a.g.m., s.145; Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s. 300.

16. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000, s.632.

17. Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, a.g.m., s.146.

Sovyetler Birliği ve Almanya'nın Türkiye'yi Kendi Taraflarına Çekme Çabaları

Türkiye savaş sırasında yayılmacı bir politika izlemediği halde kendisi yayılmacı politikaların hedefi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye birinci derecede Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığından çekinmiştir. İkinci olarak da Almanya ve İtalya yayılmacılığından endişelenmiştir¹⁸.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından Rusya'nın savaşa girdiği 22 Haziran 1941 tarihine kadar Türkiye ve Rusya ilişkileri açısından iki önemli konu vardır. Bunlar Rusya'ya karşı saldırı projesiyle, Rusya'nın Mihver devletleriyle Türkiye üzerinde pazarlıkları ve Balkan politikasıdır. İngiltere de bu sırada Türk-Rus ilişkilerini yakınlaştırmaya çalışmıştır¹⁹.

Bu sırada Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasında da görüşmeler yapılmaktaydı. Ancak bu üç devlet arasındaki görüşmeler kısa süre içerisinde kesilmiştir. 23 Ağustos 1939'da Almanya-Sovyetler Birliği Dostluk Antlaşması yapılmıştır. Bu da Türkiye'yi ister istemez etkilemiştir. Çünkü Türkiye Sovyetler Birliği ile silâhlı bir çatışmaya sürüklenmek istemiyordu²⁰.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen Türkiye Sovyetler Birliği'nin Barış Cephesine katılacağına inanmıştı. 23 Ağustos Paktı ile Sovyetler Birliği Almanya ile diplomaside sıkı bir işbirliği içerisinde girmiştir. Almanya Boğazların Batılılar tarafından kullanılmasından korktuğundan dolayı Sovyetler Birliği vasıtasıyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği de Boğazların Batılıların eline geçmesini istemiyordu²¹.

Sovyetler Birliği'nin 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin de katılacağı ümidi ile katıldığı "Barış Cephesi"nde Türkiye iki Batılı devlet ile yalnız kalmıştır²².

18. Süleyman Kocabaş, "Türkiye'nin İkinci Dünya Harbi Politikası", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, (Ağustos), 1998, s.120.

19. Orhan Avcı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Politikası", *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*, Ankara, (Ağustos), 1996, s.164.

20. Rifat Uçarol, a.g.e., s.633.

21. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.300.

22. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.147.

Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki bu paktın imzalanmasından hemen sonra savaş başlamıştır. Almanya ile Sovyetler Birliği Polonya'yı, ayrıca Sovyetler Birliği Baltık ülkelerini işgal etmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler sırasında Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine bir dostluk antlaşması yapmak üzere Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın ve Siyasî İşler Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin'in içinde bulunduğu bir heyet 22 Eylül 1939'da Sovyetler Birliği'ne hareket etmiş ve 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaşmıştır²³.

Bu sırada Türkiye'nin amacı İngiliz ve Rus dostluklarını bağdaştırmaktı. Rusya'nın amacı ise farklıydı. Çünkü Türkiye Almanya'yı çevreleyen pakta girmiş ve Rus-Alman Paktı 23 Ağustosta tamamlandıktan sonra da Almanya ısrarla Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için Sovyet Hükümetine baskıda bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği'nin amacı Türkiye'yi "Barış Cephesi"nden ayırmaktı²⁴.

Türk Heyeti 26 Eylül 1939 tarihinde Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov ile görüşmelere başlamıştır²⁵. Ancak görüşmelerde Sovyetler Birliği bir Türk-Sovyet Anlaşması yerine Montrö Boğazlar Sözleşmesi üzerinde kendi lehlerine bazı değişiklikler yapılmasını istemişlerdir. Ayrıca Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Antlaşmasının Sovyetler Birliği'nin gelecekteki çıkarlarına aykırı olduğundan bu antlaşmadan da bazı değişiklikler yapılması istenmiştir²⁶. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Üçlü Andlaşma'nın parafe edilmiş olduğundan ve Boğazlar Sözleşmesinin ise uluslararası bir niteliğe sahip olması nedeniyle değiştirilmesinin mümkün olamayacağını söylemiştir.

Bu görüşmeler sırasında Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop da Moskova'ya gelince Türk-Sovyet görüşmelerine Almanya'nın etkisi de olmaya başlamıştır. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet görüşme-

23. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968. s.140.; Rifat Uçarol, a.g.e., s.634.

24. Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, a.g.m., s.148.

25. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.300; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.140.

26. Necdet Ekinci, a.g.m., s.707.

lerini ertelemiştir. Molotov, Almanya Dışişleri Bakanı ile olan görüşmelerini öne alıp 28 Eylül 1939'da Sovyetler Birliği ile Almanya arasında yeni bir antlaşma ve gizli protokoller imzalanmıştır. Türk-Sovyet görüşmeleri 1 Ekim 1939'da yeniden başlamıştır. Görüşmelere Şükrü Saraçoğlu, Stalin ve Molotov katılmıştır. Sovyetler Birliği yine eski istekleri tekrarlamıştır²⁷.

Sovyetler Birliği Almanya'nın da etkisiyle Türkiye'ye eski şartları da içerisine alan bir antlaşma teklifi sunmuştur. Bu antlaşma şartlarından bazıları şöyleydi:

1. Barış ve savaş zamanında, Türkiye tarafsız veya savaşan olsun, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeleri ve Karadeniz'e girmeleri söz konusu olduğu zaman her defasında Türk ve Sovyet Hükümetleri birbirlerine danışacak ve birlikte karar vereceklerdir.

2. Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin 18. maddesinde öngörülen tonajın beşte birini aşan, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmeyecektir.

3. Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin insani bir amaç ile Karadeniz'e gönderecekleri savaş gemilerini Boğazlar'a ve Karadeniz'e sokmayacaktır.

4. Muharip devletlere mensup olup, Milletler Cemiyeti Konseyinin kararı ile gönderilen savaş gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliği'nin bu karara katılması halinde mümkün olacaktır.

5. Türkiye ve Sovyetler Birliği, aralarında önceden anlaşma sağlanmadan, Boğazlar'dan geçiş rejiminin değiştirilmesiyle ilgili hiçbir görüşmeye katılmayacaklardır²⁸.

Görüldüğü gibi bu önerilerle "boğazların ortak savunulması için bir paktın kurulması, Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliği'ni hiçbir şekilde Almanya ile silâhlı bir çatışmaya sürüklenmeyeceğini öngö-

27. Rifat Uçarol, a.g.e., s.634.

28. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.142.; Rifat Uçarol, a.g.e., s.635.

ren Almanya lehine bir kaydın antlaşma metnine konulması, Montreux Sözleşmeleriyle Karadeniz’de kıyası olmayan devletlerin savaş gemilerine boğazların kapatılması, Sovyetler’in Baserabya’yı ve Bulgaristan’da Dobruca’yı ellerine geçirmeleri karşısında Türkiye’nin tarafsız kalması” istenmekteydi.

Sovyetler Birliği’nin bu tür istekleri Türkiye’nin güvenliğini ve bağımsızlığını ilgilendiren hususlardı. Bu nedenle de Sovyetler Birliği’nin sunduğu bu teklifleri Şükrü Saraçoğlu reddetmiş ve 17 Ekim 1939 tarihinde Moskova’dan ayrılmıştır. Böylece Türkiye ile Sovyetler Birliği’nin yolları ayrılmıştır²⁹.

Bu görüşmeler Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu döneme kadar Türkiye devamlı olarak Rusya’ya danışarak hareket etmiş ve Rusya’nın menfaatlerini devamlı olarak gözetmiştir³⁰.

Moskova’da yapılan görüşmelerden sonra Türkiye Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik politikasında büyük endişe duymaya başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin Boğazlar üzerindeki emelleri ve istekleri Türkiye’nin Boğazlar konusundaki politikasına ters düşüyordu³¹.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1939 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 6. dönem 1. yasama yılını açış konuşmasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan bu görüşmeleri aşağıdaki şekilde değerlendirmiştir: “Malumunuz olduğu veçhile Hariciye vekilimiz, Sovyet Hükümetinin misafiri olarak Moskova’da üç hafta kadar temas ve müzakere de bulundu. Bu müzakerelerden, eski dostumuz Sovyet İttihadile aramızda bugünkü mesud münasebetlerden daha ileri bir vaziyet ifa edecek bir anlaşma meydana geleceğini ümid etmiştik. Neticeye varmak için iktidarımızda bulunan bütün gayreti sarf etmiş ve bir an muvaffakiyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin is-

29. Orhan Avcı, a.g.m., s.164.

30. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)*, Ankara, 1983, s.72.

31. Aydın Güngör Alacakaptan, “*Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)*”, *Çağdaş Türk Diplomasi-si: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, 1999, s.286.

tihsali, bu defa mümkün olamamıştır. Bununla beraber, bilirsiniz ki, iki komşu memleket arasındaki dostluk kuvvetli esaslara müsteniddir. Bu devrin muvakkat icablarından doğan şartlar ve imkânsızlıklar, bu dostluğu ihlal etmemelidir. Biz mazide olduğu gibi atide de Türk-Sovyet münasebetlerinin dostane seyrini samimi olarak takib edeceğiz³²”.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ve Rusya'nın Tutumu

Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti ve sonucunda herhangi bir anlaşma yapılmaması üzere Ankara'da 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalanmıştır.³³ Bu ittifak anlaşması maddeleri ise şunlardır:

1. Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar istişarede bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı tarafsız bir politika izleyecekti.

2. Türkiye bir Avrupalı devletin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekler.

3. Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti.

4. Bunların dışında Türkiye, ittifak anlaşmasına ek 2 numaralı protokolle, anlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazı kayıt koydu.

Türkiye'nin böyle bir ihtirazı kaydın anlaşmaya konmasını istemesinin nedeni Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememesiydi³⁴.

5. Taraflar bu anlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girerlerse, mütareke ya da barışa birlikte karar vereceklerdi.

6. Anlaşmanın yürürlük süresi onbeş yıl olacaktı³⁵.

32. TBMM, İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, c.2, Ankara, 1993, s.2-3.

33. Kamuran Gürün, "Savaşın İlk Yılı ve Türkiye", Altın Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Ankara, 1998, s.9.

34. Ahmet Şükrü Eşmer-Oral Sander, a.g.m., s.149-150.

35. Rifat Uçarol, a.g.e., s.636.

İttifakın imzalanmasından bir gün sonra 20 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki ittifaka ek olarak iktisadî ve malî anlaşmalar da imzalandı. Bu anlaşmalara göre İngiltere ve Fransa savaş malzemesi tezyiyatını karşılamak üzere Türkiye'ye 25 milyon Sterlinlik, yirmi yıl vadeli %4 faizli bir kredi açmaktaydılar. Daha sonra İngiltere ve Fransa ile iktisadî, malî ve askerî konular üzerinde başka görüşmeler de yapıldı³⁶.

Türkiye bu ittifak antlaşmasıyla İngiltere ve Fransa'nın yardım ve desteğini sağlamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermekle birlikte ondan ayrılarak Batılı devletlere yaklaşmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan dış siyasetinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Sovyetler Birliği Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ittifakını tepkiyle karşılamıştır. Bu antlaşmaya yine bir tepki olarak Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yapmakta olduğu petrol sevkiyatını durdurmuştur.

Türkiye izlediği bu politika ile İtalya ve Almanya saldırısına ve Sovyetler Birliği tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa'nın yardımını sağlayarak bir denge politikası izlemiştir. Ancak 1940 yılı yazında Almanya'nın Fransa'yı yenmesi ve topraklarının bir bölümünü işgal etmesiyle Fransa'nın Türkiye'ye destek sağlaması imkânı ortadan kalkmıştır³⁷.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı Sonrası Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri

21 Ekim 1939'da İzvestia Gazetesi "İngiliz ve Fransızların Türk-Rus dostluğunu kullanarak, Rusya ile Almanya'nın arasını açmaya çalıştıklarını, barış politikasına bağlı Rusya'nın bu oyuna gelmediğini, Türkiye'nin ise bir harbe doğru sürüklenmeye başladığını yazmıştır³⁸.

Bu sırada Londra basını Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir savaşın çıkmak üzere olduğu yönünde bir takım iddialarda bulunmaya başla-

36. Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, a.g.m., s.151.

37. Rifat Uçarol, a.g.e., s.637.

38. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)*, s.73.

mıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri kötüleştirecek her türlü olayı önlemek amacıyla Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı konuşmada Türk-Sovyet ilişkileri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “Şu son günlerde dolaşan gizli amaçlı rivayetlere rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde hiçbir değişiklik yoktur. Herkesin ancak şahsı adına teminat verebileceği bir anda yaşamaktayız. Bizim kendi hesabımıza Sovyetler Birliği’ne harb ilân etmek niyetimiz katıyen yoktur. Sovyetler Birliği’nin de Türkiye’ye karşı bir tecavüze geçeceği hakkında hiçbir delil mevcut değildir”³⁹.

31 Ekim 1939 tarihinde ise Rusya Yüksek Şurasında konuşan Molotof “Türkiye temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaş yöreğine girdi. Sovyetler Birliği ise ellerinin bağlı olmamasını ve tarafsızlık politikasını tercih etti. Türkiye bu karardan dolayı bir gün pişman olacak mı göreceğiz” demiştir.

Ancak Rusya’nın bu tarafsızlık politikası 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya’nın saldırısına uğramasına kadar sürmüştür. Buna karşın Türkiye savaşın sonuna kadar tarafsız kalabilmiştir. Bu sefer de Türkiye tarafsız kalması nedeniyle Rusya tarafından tenkit edilmiştir⁴⁰.

Almanya Yayılmacılığı Karşısında Sovyetler Birliği ve İngiltere’nin Türkiye’yi Kendi Taraflarına Çekme Çabaları

Almanya 1940 yılı yazından itibaren Türkiye’yi kendi safına çekmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti içerisine girmiştir. Türkiye ise 14 Haziran 1940 tarihinde topraklarına bir saldırı olmadıkça Türk-İngiliz-Fransız İttifakı yükümlülüklerinin gereği olarak savaşa katılmayacağını açıklamıştır. Almanya bu sırada Türkiye’yi İngiliz-Fransız ittifakından koparıp Sovyet tehdidi altına sokarak Mihver Bloku’na katılmasını sağlamaya çalışmıştır⁴¹.

Stalin 1 Temmuz 1940’da Moskova’daki İngiliz Büyükelçisi Sir Stafford Cripps’den Türk-Sovyet ilişkilerini iyileştirilmesi konusunda İngiltere’nin

39. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.160.

40. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)*, s.73.

41. Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara, 1993, s.133.

yardımını istemiştir. Bu teklif İngiltere'nin de işine gelmekteydi. Çünkü Türk-Sovyet işbirliği sağlanırsa bir yandan Almanların Balkanlara ve Karadeniz'e inmeleri önlediği gibi Türkiye'nin Sovyetler Birliği baskısı sebebiyle Almanya'ya yanaşmasının da önlenebileceği düşünülmüştür⁴².

İngiltere bu konuda Türkiye'nin nabzını yoklamış, Türkiye ise Sovyetlerle ilişkilere büyük önem verdiklerini ancak Türkiye tam bağımsızlık ve emniyet endişelerini tamamen hesaba katmayan bir uzlaşmayı kabule kesinlikle taraftar olmadıklarını İngiliz Sefirine bildirmiştir⁴³.

Almanya 3 Temmuz 1940 tarihinde Fransa'nın Bakü petrollerini bombalama hareketi hususunda Türkiye ile görüştüğü yolunda bazı gizli belgeleri açıklaması Türk Sovyet ilişkilerini zor bir duruma sokmuştur.

Gerçekte Türkiye'nin bu eyleme destek vereceğine dair açık bir kanıt olmamasına rağmen Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arası açılmıştır. Sovyet Rusya olaya çok sert tepki göstererek Türkiye'yi saldırganlıkla suçlayıp, büyükelçisini geri çağırmıştır⁴⁴.

1940 Yılı Ekim ayında İtalya Yunanistan'a saldırırken Almanya da aynı yıl içerisinde Macaristan ve Romanya'yı işgal etmiştir⁴⁵.

Sovyetler Birliği de Balkanlar vasıtasıyla boğazlara ulaşmak için bir takım faaliyetler içerisine girmiştir. Bulgaristan Nafia Nazırı Vasilev de Dobruca'nın kurtuluşunu kutlamak amacıyla yaptığı konuşmasında bu husus ile ilgili olarak Bulgaristan'ın Moskova tekliflerine mukavemet edebildiğini ve bundan sonra da etmeğe muvaffak olacağını vurguladıktan sonra şunları söylemiştir:

“Sovyet Rusya, Bulgaristan yolu ile Boğazlara ulaşmak istiyordu. Moskova Hükûmeti'nin, Sofya Hükûmetine 1940 İkinci Teşrininde tevdi ettiği notanın hedefi bu idi. Eğer Bulgaristan Sovyet Rusya'nın parlak vaadlerine kapılsaydı, tekrar boyunduruk altına girmek tehlikesine maruz kalacak-

42. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Ankara, 1973, s.14.

43. Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)*, s.75-76.

44. Yavuz Özgüldür, a.g.e., s.133-134.

45. Rifat Uçarol, a.g.e., s.638.

tı. Rus kıtalarının Bulgaristan'a girmesi, memleketimiz istiklâlinin sona ermesi demek olacaktır"⁴⁶.

Balkanlarda Alman tehlikesinin artması ile birlikte İngiltere Ocak 1941 tarihinden itibaren Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilân ederek savaşta yer alması için baskıda bulunmaya başlamıştır. Bu sırada Amerika da İngiltere yanında yer alarak, Türkiye Almanya'ya karşı direnecek olursa Türkiye'ye de yardım edeceklerini bildirmiştir. Türkiye ise bu iki ülkenin amaçlarını desteklediğini ancak herhangi bir yükümlülük altına girmeyeceklerini bildirmiştir. İngiltere bu sırada Türkiye'de üs istemişse de İsmet İnönü, İngiliz askerî kuvvetlerinin Türkiye'ye girmesine izin vermeyeceğini bildirecek, İngiltere'nin vaad ettiği savaş malzemelerini göndermesini istemiştir.

Sovyetler Birliği de bu sırada Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesi için baskıda bulunmuştur. Bu sırada İngiltere aracılığı ile Amerika Türkiye'ye bir miktar askerî yardımda bulunmuştur⁴⁷.

1940 yılı sonlarında ve 1941 yılı ilk aylarında Almanya Balkanlarda yayılma hareketine girişmiştir. Kısa süre içerisinde tüm Balkanlar doğrudan ve dolaylı olarak Almanya'nın nüfuz sahası altına girmiştir⁴⁸. Bulgaristan ile Türkiye 17 Şubat 1941'de bir Türk-Bulgar Saldırmazlık Demecini imzalamışlardır⁴⁹. Bu ittifakla Balkanların savaşa girmesi önlenmeye çalışılmıştır. Ancak daha sonra Bulgaristan Üçlü Pakta yani Alman cephesi tarafına geçti. Nisan 1941'de Almanlar Yunanistan ve Ege adalarını işgal etmeye başlamışlardır⁵⁰.

Almanya'nın Balkanlardaki yayılmacılığı İngiltere ve Türkiye'yi endişelendirdiği gibi Sovyetler Birliği'ni de endişelendirmeye başlamıştır. Bu durum üzerine Sovyetler Birliği yeniden Türkiye'ye yanaşmaya başlamıştır. Çünkü Balkanlardaki Almanya'nın yayılmacılığına karşı Türkiye'nin göstereceği mukavemet Sovyetler Birliği için önemlidir. Bunu bilen Sovyetler Birliği hemen harekete geçerek, 25 Mart 1941'de Türk Hükûmetine

46. Vatan Gazetesi, 5 Birinciteşrin 1941, s.1.

47. Rifat Uçarol, a.g.e., s.642-643.

48. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.302.

49. Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s.50; Needet Ekinci, a.g.m., s.710.

50. Rifat Uçarol, a.g.e., s.638.

başvurarak 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Pakti'ni teyid etmişlerdir. Bu yolla 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne yaptığı seyahatin kötü hatıralarını silmeye çalışmışlardır.⁵¹ Ayrıca Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin düzelmeye başlaması sonucunda iki ülke arasında 25 Mart 1941'de ortak bir deklarasyon yayımlanmıştır. Buna göre, iki devletten biri saldırıya uğrar ve savaşa girerse, diğeri onun "tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebilecekti." Böylece Almanya'nın yayılmacı hareketi tekrar Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerini düzeltmiştir⁵².

Türkiye dünyada gerginliğin artmaya başlaması üzerine topraklarımıza yönelebilecek herhangi bir saldırıyı önlemek amacıyla batıda Edirne-Kırklareli arasını kapsayan "Çakmak Müdafaa Hattı"nı kurarken, doğuda da Kars'tan Zevin'e kadar olan hatta, "Erzurum Müdafaa Hattı"nı güçlendirmeye başlamıştır. Savaşın başlaması ile de ülkede seferberlik ilân edilerek, gerekli önlemler alınmıştır⁵³.

Almanya bu sırada Türkiye üzerinden Orta Doğu petrollerine uzanmak istiyordu. Alman askerî kuvvetlerinin Bulgaristan ve Yunanistan yönünden Türk sınıra yaklaşması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu sırada Almanya'nın Sovyet Rusya ile olan savaşları sürdüğünden dolayı Almanya Türkiye tarafından da bir cephe açarak kuvvetlerini dağıtmak istemiyordu⁵⁴. Bu nedenle 18 Haziran 1941 tarihinde Almanlar Türkiye ile bir "saldırmazlık pakti" imzalamışlardır. Böylece Türkiye tarafsızlık politikasını iyice takviye etmiştir. Ayrıca Bu politika Türkiye'ye savaşa girmeden zaman kazanma olanağı vermiştir⁵⁵. Ancak bu antlaşmanın imzalanmasını başta Sovyet Rusya olmak üzere ABD ve İngiltere iyi karşılamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yaptığı yardımı hemen kesmiştir.⁵⁶

51. Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.304.

52. Rifat Uçarol, a.g.e., s.638.

53. Rifat Uçarol, a.g.e., s.644.

54. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.120.

55. Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003, s.152; Nuri Yavuz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlara Girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri", *Askerî Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.161; Ergun Korbek, a.g.m., s.87.

56. Necdet Ekinci, a.g.m., s.710.

Türkiye, Almanya ile yaptığı bu antlaşma ile iki blokla da iyi ilişkiler kurmasının yanı sıra tarafsızlığını da devam ettirmiştir.⁵⁷

1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Mihver'e katılması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye daha çok yaklaşmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir.⁵⁸

Türkiye'nin tarafsız olması Almanya'ya Kafkasya ve Süveyş Kanalı yönündeki istila yollarını kapattığı gibi Boğazların kapanması ve Sovyet Rusya'ya bu yoldan Müttefiklerin yardımının da gitmemesi demektir. Böylece Türkiye'nin önemi bir kat daha artmıştır.

Almanya Türkiye ile antlaşma yapıp güneydoğu cephesini sağlama aldıktan sonra 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne savaş açmıştır. Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla Türkiye'nin o ana kadar endişe duyduğu Alman-Sovyet ittifakı bloku yıkılmıştır. Ayrıca artık Sovyetler Birliği'nin Müttefik Devletler safına geçmesi Türkiye açısından rahatlık yaratmış ve Türkiye'nin dış siyasetinde önemli gelişmelere neden olmuştur.⁵⁹

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Bakanlar Kurulu, Almanya-Sovyetler Birliği harbi nedeniyle ortaya çıkan bu durum karşısında 22 Haziran 1941 tarihinde tarafsız olduğunu ilân etmiştir.⁶⁰

İsviçre'de çıkan Basler Nachrichten Gazetesinin 10.09.1941 tarihli nüshasında "Ankara'da Nikbinlik" başlığı altında bir makale yayınlanmıştır. Makalede Türkiye'nin savaşta tarafsız kalma çabalarının halk tarafından önümüzdeki kışın da savaşa girilmeden geçirileceği iyimserliğinin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Vatan Gazetesi bu makale hakkında bilgi verirken bir taraftan da "her iki tarafın Türk bitarflığına saygı göstermelerini icap ettiren sebepler vardır" demektedir.⁶¹

57. Rifat Uçarol, a.g.e., s.640.

58. Necdet Ekinci, a.g.m., s.710.

59. Ahmet Şükrü Esmer, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara, 1999, s.348; Rifat Uçarol, a.g.e., s.641.

60. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu:030 18.1.2. Kutu No:95, Dosya No:54. Belge No:1.

61. *Vatan Gazetesi*, 30 Eylül 1941, s.1.

Üçler Konferansı 30 Ağustos 1941 tarihinde Moskova'da İngiliz ve Amerika murahhaslarının katılımı ile Molotof'un başkanlığı altında başlamıştır. Konferansta zafer elde edilinceye kadar Ruslar savaştıkları takdirde İngiltere ve Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne her türlü yardımını yapacaklarını garanti etmişlerdir⁶².

Türkiye'nin kazandığı önemi İngiltere Başbakanı Churchill şöyle ifade etmiştir: "Türkiye'nin tutumu hem İngiltere hem de Sovyetler Birliği için gittikçe önem kazanmaktadır..."

İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında yakınlaşma meydana gelerek, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Moskova'da Sovyetler Birliği lideri Stalin ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Stalin, İngiliz Dışişleri Bakanı'na kendine göre Avrupa'ya yeni bir düzen ve siyasî harita getiren önerilerini açıklamış ve bu yeni siyasî haritada Türkiye ile ilgili olarak da şu önerileri olmuştur:

"...Türkiye'nin, Ege'de Yunanistan için önemli adalarla ilgili bazı ayarlamalar dışında, Oniki Ada'yı almasını telkin etti. Türkiye aynı zamanda Bulgaristan'da ve mümkünse Kuzey Suriye'de de bazı yerleri almalıdır...(dedi)"

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay'ın Şubat 1942'de Ankara'ya çektiği telgrafa göre, Stalin'in ısrarı sonucunda bu öneriler İngiliz Dışişleri Bakanı Eden tarafından kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'nin savaşa girmediği halde bu derecede kayrılması İngilizlerin eleştirilerine neden olmuştur.

Sovyetler Birliği Büyükelçisi Türkiye Dışişleri Bakanı'na Türkiye'nin dürüst tutumundan dolayı çok memnun olan Sovyet Hükûmeti'nin Türkiye'ye Oniki Ada'yı ve Rusçuk'a kadar Bulgar topraklarını vermek suretiyle tarafsızlık politikasından dolayı ödüllendirilmesi gerektiğini İngilizlere bildirdiklerini dile getirmiştir.

Ancak Türkiye'ye karşı yapılan bu tür toprak verilmesi önerilerinin Türkiye'nin tarafsızlık politikasını bozacağından dolayı Türkiye bu tür öne-

62. Vatan Gazetesi, 1 Birinciteşrin 1941, s.1.

rileri nazik bir şekilde kabul etmemiştir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin politikası ortaya çıkan durumlara göre değişmekte olup bu değişikliği de Boğazlar üzerindeki amaçların gerçekleştirmesi belirlemekteydi. Daha önce de 1940 yılı Kasım ayında Sovyetler Birliği Bulgaristan'a Midye-Enez hattına kadar olan Türk topraklarını önermişti. Bu önerinin nedeni de Bulgaristanlı yöneticilere göre Bulgaristan'ı Türkiye ile birbirine karşı düşman ederek Boğazlara inmekti⁶³.

24 Şubat 1942'de Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e yapılan suikast teşebbüsünün Rus ajanları tarafından tertiplendiğinin anlaşılması ve bu konunun mahkemeye intikal ederek iki Sovyet ajanının mahkum edilmesi ilişkileri daha çok gerginleştirmiş ve Sovyetler Birliği Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştır⁶⁴.

Almanya'nın Stalingrad ve Alameyin muharebelerindeki yenilgilerinden sonra Türkiye'ye karşı olan Rus tehlikesi artmaya başlamıştır. Türkiye'nin savaş sırasında izlediği politika Sovyetler Birliği basınının tenkitlerine hedef olmaya başlamıştır⁶⁵.

Bu arada Türkiye, 1942 yılı yaz aylarında, Kafkasya üzerinden gelebilecek bir Rus tehlikesine karşı Trakya'dan 26 tümen askerî Sovyetler Birliği sınırına kaydırmıştır.⁶⁶

Savaş boyunca Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişe hiçbir zaman kaybolmamıştır. Türkiye, Almanya'nın yenilmesi sonrası Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri devamlı olarak göz önünde tutmuştur. Tüm bu şartlara rağmen Türkiye tarafsızlık politikasından ayrılmamıştır. Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942 günü Almanya Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını çok istediğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, ancak Türkiye'nin tarafsızlık politikasından kesinlikle ayrılmaması gerektiğini dile getirmiştir⁶⁷.

63. Rifat Uçarol, a.g.e., s.641-642.

64. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.171.

65. Ahmet Şükrü Esmer, a.g.m., s.348.

66. Rifat Uçarol, a.g.e., s.645.

67. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.305.

1942 Yılı Kasım ayından itibaren Sovyetler Birliği Alman ilerleyişini Stalingrad'da durdurarak avantajlı bir duruma geçince Türkiye'ye karşı eski düşmanlık politikasını tekrar uygulamaya koymuştur. Türkiye'nin savaş içindeki dış politikası Sovyet baskısına ve eleştirilerine hedef olmuştur⁶⁸.

Türkiye'nin tarafsızlık politikasını devam ettirmesi artık Müttefiklerin işine gelmemekteydi. Bu nedenle 18 Kasım 1942'de Churchill, Mısır'daki kurmaylarına "Türkiye'yi baharda savaşa sokmak için en yoğun ve sürekli çaba harcanmalıdır" emrini vermiştir. Ayrıca 24 Kasım'da Churchill, Stalin'e: "Benim görüşüme göre hepimiz Türkiye'yi yanımızda savaşa sokma çabalarını tazelemeliyiz" demiştir. Stalin ise 28 Kasım'da verdiği cevapta: "Türkiye'yi baharda savaşa sokmak için mümkün olan her şey yapılmalıdır. Hitler ve suç ortaklarının yenilgisini çabuklaştırmak bakımından bu çok önemlidir" demiştir⁶⁹.

1943 Yılı başlarına gelindiğinde Müttefikler, Kuzey Afrika'ya çıkartma yapmış, Sovyetler Birliği Stalingrad ve çevresindeki askerî taarruzlarını arttırmıştır⁷⁰. Sovyetler Birliği'nin kararlı bu askerî hareketleri sonucunda Almanlar Stalingrad'da yenilmiş ve savaşı Sovyetler Birliği kendi lehlerine çevirmişlerdir⁷¹. Müttefikler, savaşın devamını sağlamak, zafere ulaşmak için gerekli önlemleri almak ve savaş sonrası düzeni belirlemek için aralarında çeşitli toplantılar yapmışlardır. Savaşın yürütülmesini sağlamak için Kazablanka Konferansı, Washington ve Quebec Konferansı yapılmıştır. Savaş sonrası düzeni belirlemek için de Moskova Konferansı, Kahire Konferansı, Tahran Konferansı, Yalta Konferansı ve San Fransisco Konferansı'nı düzenlemişlerdir⁷².

14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında yapılan⁷³ Kazablanka Konferansı'nda Roosevelt-Churchill buluşarak, Mihverin kayıtsız ve şartsız teslimine

68. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.170.

69. Ergun Korbek, a.g.m., s.88.

70. Cumhuriyet Gazetesi, 7 İkinci Kanun 1943, s.3.

71. Rifat Uçarol, a.g.e., s.645.

72. Ali Güler, "İkinci Dünya Savaşı Strastındaki Konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması İle İlgili Müttefik Teşebbüsleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.103-104.

73. Mustafa Hergüner, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.197; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.I, s.390.

kadar taarruza devam kararı alıp, 1943 yılı içerisinde yapılacak taarruz plânları hazırlanmıştır. Stalin de davet edilmesine rağmen gelmemiştir⁷⁴.

Bu sırada yine de savaşı kimin kazanacağı belli değildi. Almanların Balkanlarda bulunması nedeniyle Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesi daha da zorunlu bir hale gelmiştir. Ancak müttefikler onu savaşa sokmaya çalışmışlardır⁷⁵. İngiliz Başbakanı W. Churchill, bu işi müzakere için Türkiye'ye gelmiş ve Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmüştür. Bu sırada Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak hazır bulunmuşlardır. 30-31 Ocak 1943 tarihinde heyetler arası görüşmeler yapılmıştır. Türk heyetini Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu temsil ederken, İngiliz heyetini ise İngiliz Büyükelçisi Hugessen, Sir Cadogan, General Wilson, General Alexander temsil etmiştir. Görüşmelerde Türk ve İngiliz siyasi düşüncelerinin aynı olduğu ortaya çıkmıştır⁷⁶. Şükrü Saraçoğlu Sovyetler Birliği'nin savaştan sonra emperyalist olacağını ve çok taraflı antlaşmaların Türkiye'ye gerçek bir garanti veremeyeceğini Churchill'e bildirmiştir⁷⁷. Bu görüşmede Türkiye'nin Almanya'nın yenilmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da egemen ve güçlü duruma gelmesinden çekindiği ortaya çıkmıştır⁷⁸. Görüşmelerde İngiltere Başbakanı Churchill Türkiye'ye geliş maksadının Türkiye'nin silâh ve malzeme ihtiyaçlarını belirlemek olduğunu ifade etmiştir⁷⁹. Churchill, yapılan ittifak antlaşması gereği olarak Türkiye'nin savaşa girme sorumluluklarını yerine getirmesini istemiştir. Antlaşmaya göre savaş Doğu Akdeniz'e sıçrarsa, Türkiye müttefikleri safında savaşa girecekti. Savaş da çoktan Doğu Akdeniz'e sıçramıştı. Ancak Türkiye savaşa girmemek için bir yol bularak dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Churchill'e "50 tümenimiz var, onu donatınız savaş girelim" deyince İngilizler bu askerî yardımı yapamayacakları için Türkiye'yi savaşa zorlamaktan vazgeçmişlerdir⁸⁰.

74. Cumhuriyet Gazetesi, 27 İkinci Kanun 1943, s.1.

75. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121.

76. Cumhuriyet Gazetesi, 2 Şubat 1943, s.1.

77. Ergun Korbek, a.g.m., s.89-90; Ali Güler, a.g.m., s.112.

78. Needet Ekinci, a.g.m., s.711.

79. Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C.I, Ankara, 1980, s.137.

80. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121.

Churchill, Adana Konferansı'ndan sonra Stalin'e gönderdiği yazıda şu hususları dile getirmiştir: "...Tabiatıyla Sovyet Rusya'nın büyük kuvveti karşısında büyük endişeleri vardır. Onlara, tecrübeme göre, Sovyetler Birliği'nin hiçbir zaman bir taahhüdü ve anlaşmayı ihlâl etmediğini, kendileri için iyi terkip yapma zamanının şimdi olduğunu ve Türkiye için en emin yerin barış masasında kazananlar olarak oturmasının olduğunu belirttim. Bütün bunları ortak yararımız ve ittifakımıza uygun olarak söyledim ve sizin de onaylayacağınızı umarım..."

Stalin ise bu yazıya verdiği cevapta, kendilerinin Türkiye'ye yanaşması yerine Türkiye'nin kendilerine yaklaşmak zorunda olduğu yönündeki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Türkiye'nin uluslararası durumu çok nazik olmakta devam ediyor. Türkiye'nin bir taraftan SSCB ile tarafsızlık ve dostluk anlaşması diğer taraftan da Alman saldırısından üç gün önce Almanya ile yaptığı dostluk anlaşması var... Bırakın Türkiye bize yaklaşsın"⁸¹.

Adana görüşmeleri sırasında Türkiye'nin kuşkularını İngiltere'ye anlatması ve ikna etmesi üzerine Sovyetler Birliği tepki göstererek, Türk ordusunun takviyesinin Almanya'ya karşı yapılan savaşla bir ilgisinin olmadığını dile getirmiştir⁸².

Adana Konferansı'ndan sonra İngiltere'nin isteği doğrultusunda Türk-Rus yakınlaşma görüşmelerine Moskova'da Şubat 1943'te başlanmıştır. Toplantı sonucunda Türkiye temsilcisi Cevat Açıkalın'ın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğu ortak bir bildiri ile açıklama isteği Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini İngilizlerle olan ilişkiler paralelinden sağlamak isterken, Sovyetler Birliği'nin ise bunun dışında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir işbirliği istemeleri üzerine Türkiye bunu kabul etmemiştir⁸³.

81. Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.358.

82. İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.190.

83. Rifat Uçarol, a.g.e., s.647.

Türkiye Boğazlarla ilgili olarak Montreux Sözleşmesi'ne harfiyen uyulmasında ısrar etmiştir. Ayrıca Türkiye savaşan taraflara karşı dostane hareket tarzı ile kendi menfaatlerini en iyi müdafaa edeceğine bu sırada inanmaktaydı⁸⁴.

Başbakan Şükrü Saracoğlu Mecliste yaptığı konuşmada da tarafsızlık politikasını sürdürecekleri yönünde görüşlerini dile getirmiştir. Başbakan Saracoğlu'nun bu konuşması Avrupa'da da etkili olmuş ve Alman sözcüsü tarafından "Saracoğlu, Türkiye'nin bitarafılık siyasetine sadık kalacağını teyid ve tesbit etti" şeklinde yorumlanmıştır⁸⁵.

18 Nisan 1943 günü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, hükümet adına Mihver grubu ve tarafsız devletler temsilcilerine 400 kişilik bir yemek vermiştir. Katılım oldukça fazla olmuştur⁸⁶.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 9 Haziran 1943 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi büyük kurultayında yaptığı konuşmada tarafsızlık politikasını teyid etmesi tüm dünyada memnuniyetle karşılanmıştır. Alman radyosu, İsmet İnönü'nün konuşmasını çeşitli dillerle yayınlamış ve Berlin gazeteleri ise en önemli sütunlarında bu konuşmaya yer vermişlerdir. Amerika ve İngiltere gazeteleri okuyucuları da Türkiye'nin bu politikasını anlayışla karşılamışlardır. Londra'da Reuter'in diplomatik muharriri ise bu konuşma ile ilgili olarak 9 Haziran 1943 tarihinde şu yorumu yapmıştır: "Türkiye Cumhuriyeti Reisi İnönü'nün Parti Kurultayında söylediği nutuk, Türk siyaseti hakkında beklenen doğru ve kat'i bir demeci ihtiva etmektedir. Harb bahsinde, Türkiye'nin siyaseti, her türlü tecavüze karşı Türk toprağını ve Türk hükümlerini müdafaa için silâhlı hazırlanma ile müterafik bir tarafsızlık siyasetidir. Türk sempatisinin ne tarafa müteveccih olduğu İngiltere'de pek iyi bilinmektedir. Gene şu cihet de kabul olunmalıdır ki, Türk dış siyasetinin temel taşı, Adana mülakatı neticesinde ruhen ve maddeten takviye edilmiş olan Türk ve İngiliz ittifak muahedesi teşkil etmektedir"⁸⁷.

84. Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1943, s.1.

85. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mart 1943, s.1.

86. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Nisan 1943, s.1.

87. Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1943, s.1.

19 Ekim ve 2 Kasım 1943 tarihleri arasında Sovyet, ABD ve İngiliz Dışişleri Bakanları Moskova'da toplanarak bir takım görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmeler sırasında Türkiye ile ilgili olarak da şu kararlara varmışlardır:

“1. Türkiye'nin ve hürriyet sever diğer devletlerin ilgi duydukları şekilde, Hitler Almanya'sının yenilgisini çabuklaştırmak konusunda, Birleşmiş Milletler safında kendi hissesini yüklenmesi için, iki Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin 1943 sonundan evvel savaşa girmesinin çok arzu edilir olduğunu düşünmektedirler.

2. Birleşik Krallık ve Sovyet Hükûmetleri adına, taraflar arasında tespit edilecek en kısa süre içinde, 1943 sonundan önce savaşa katılması için Türkiye'ye telinde bulunulması hususunda iki Dışişleri Bakanı anlaşmışlardır.

3. Türk hava üslerinin ve iki hükûmetin mutabık kalacakları diğer kolaylıkların müttefik kuvvetler emrine tahsis edilmek suretiyle, Birleşmiş Milletler'e bütün yardımın sağlanmasının Türkiye'den derhal talep edilmesi hususunda da ayrıca anlaşmaya varılmıştır⁸⁸.”

Moskova Konferansı'nda da Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki kararlılığını belirtmiştir. Öyle ki, Molotov'a göre Türkiye'nin savaşa girmesinin istenmesi bir öneri olarak değil bir emir şeklinde yapılmalıdır. Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa girmesiyle Almanya'nın 15 askerî tümenini Sovyet cephesinden çekeceğini düşünüyordu⁸⁹.

1943 Yılı Kasım ayında yapılan Tahran Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için tutumunu daha da sertleştirmiştir. Stalin, “gerekirse enselerinden yakalayarak” Türklerin savaşa mutfaka sokulması gerektiğini söylemiştir⁹⁰.

Türkiye'nin savaşa girme durumu 1 Aralık 1943 tarihinde yapılan Kahire Konferansı'nda yeniden gündeme gelmiştir. Konferansa İnönü, Churc-

88. Orhan Avcı, a.g.m., s.165-166.

89. Güngör Cebecioglu, a.g.m., s.363; Necdet Ekinci, a.g.m., s.711.

90. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.217.; Necdet Ekinci, a.g.m., s.711.

hill ve ABD Başkanı Roosevelt katılmıştır. İngiltere yeniden Türkiye'yi müttefiklik vazifesini yerine getirmek için savaşa girmeye zorlamıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi ile savaşın daha tez bitirilmesi amaçlanmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin savaşa girmesi için yeterince askerî malzeme ve teçhizata sahip olunmadığını dile getirmiştir. Churchill bu durumu önceden biliyordu. Bu toplantıda ABD Başkanı Roosevelt de bu yönde ikna edilmiş ve Türk ordusunun modern silâhlarla donatılmadan savaşa girmesinin mümkün olamayacağına karar verilmiştir⁹¹.

Türkiye, 1943 yılı içerisinde de izlediği dış politika ile Müttefiklerle Mihver Devletleri arasında denge sağlayarak tarafsızlık politikasını devam ettirmiştir⁹².

Yol Ayrımında Türk-Sovyet İlişkileri

Türk ve İngiliz heyetleri arasında 1944 yılı Ocak ayında İkinci Kahire Konferansı kararları gereğince yardım konusu görüşülmüş ve 3 Şubat 1944'te görüşmeler birdenbire kesilmiştir. Bu görüşmelerden sonra İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'yi savaşa sokmak için tutumlarını daha da sertleştirmeye başlamışlardır⁹³. İngiltere ve ABD Türkiye'ye 14 Nisan 1944 tarihinde bir nota vererek, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını kesmesi istenmiş aksi takdirde ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirmişlerdir. Bunu üzerine Türkiye de 21 Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracatını durduracağını açıklamıştır⁹⁴.

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri 13 Haziran 1944'te Türkiye'den Almanya ile olan tüm ilişkilerini kesmesini istemişlerdir. Türkiye ise Almanya'nın herhangi bir saldırısında çekindiğinden dolayı Müttefiklerin bu önerisini kabul etmemiştir. Aynı zamanda 5 Haziran 1944'te bazı Alman gemilerinin boğazlardan geçmesi ve bunların Almanya'nın verdiği güvenceye rağmen ticaret gemisi değil savaş gemisi olması İngiltere ile Türkiye ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Sovyetler Birliği de bu duruma

91. Oral Sander, a.g.e., s.192-193; Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121; Rifat Uçarol, a.g.e., s.648.

92. Rifat Uçarol, a.g.e., s.650.

93. Rifat Uçarol, a.g.e., s.650.

94. Needet İkinci, a.g.m., s.718.

büyük tepki göstererek ticaret gemisi olarak geçen Alman savaş gemilerinin geçişlerini protesto eden bir notayı Türkiye'ye vermiştir⁹⁵.

Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu 22 Mayıs 1944 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi M. Vinogradov ile görüşmüştür. Menemencioğlu bu görüşmede iki ülkenin Balkan meselelerinde birbirlerine danışmaları esasına dayalı bir antlaşma yapılması teklifini getirmiştir.

Bu teklife cevap Molotof'un ağzından 5 Haziran 1944 günü gelmiştir. Bu cevapta; Türkiye ile Almanya arasındaki bağlarda köklü bir değişiklik olmadıkça siyasi işbirliğinin anlamı olmayacağı ve bir anlaşmaya varmanın tek yolunun ise Türkiye'nin Almanya ile olan bağlantılarını keserek, Müttefiklerin yanında savaşa girmesi gerektiği belirtilmiştir.

Daha sonra bir görüşme de 22 Haziran günü Genel Sekreter Açıkalm ile Vinogradov arasında yapılmıştı. Vinogradov bu görüşmede de yine Alman antlaşmasına değinerek Rus-Alman savaşı başlamadan üç gün önce imzalanmasının kötü tesir yaptığını dile getirmiştir. Açıkalm buna şu cevabı vermiştir: "Molotov Türk-Alman Anlaşması ile Almanların Sovyetlere saldırması arasında bir bağlantı kurar gibi konuşmuştu. Siyasî terbiyem müsaade etmediği için kendisine Moskova'da Büyükelçi iken gereği gibi cevap veremedim. Sizler Almanya ile yalnız bir askerî tecavüz misakı ile bağlı değil, fakat aynı zamanda fiiliyatta adeta siyaset ortağı idiniz. Biz de birkaç ay evvel Moskova'dan dönüşümüzde size yapmış olduğumuz işbirliği teklifimize cevaben cebimizde tarafınızdan bize tevdi edilmiş olan bir Alman rezervi ile dönmüş bulunuyorduk. O zaman sizin bize bir Alman rezervinin bizimle Alman ordularının hudutlarımıza dayandığı ve müttefiklerimizden hiçbir medet ummağa imkân bulunmadığı bir sırada ve buna rağmen ittifakımızı Almanlara kabul ettirerek bir ademi tecavüz misakı akdetmemiz mi günah oluyor?"

Vinogradov ise bu sözlere şu cevabı vermiştir: "Canım bunlar geçmiş şeyler, o zaman öyle idi. Şimdi Almanya bize taarruz etmiş bulunuyor. Biz de onunla harbediyoruz. Bizimle dost olmak isteyenler bize yardım etmelidirler".

95. Rifat Uçarol, a.g.e., s.651.

Açıklan 27 Haziran günü Vinogradov'a iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine önem verdiklerini bu amaçla da 17 Aralık 1925 tarihli Protokolün zamanından önce yeniden uzatılmasını teklif etmiştir. Vinogradov ise bu ilişkilerin düzelmesindeki en kestirme yolun Türkiye'nin savaşa girmesi olduğunu ve İngilizlerin de bu yönde isteklerinin olduğunu dile getirmiştir. Hakikaten de bu sırada İngilizlerin de bu yönde istekleri vardı⁹⁶.

3 Temmuz 1944 tarihinde Saracoğlu İngiliz ve Amerikan Sefirleri ile görüşürken Açıklan da Vinogradov'u Türkiye'nin kararından haberdar etmiştir. Vinogradov ise bu kararın eksik olduğunu, doğrusunun savaş ilânı olacağını bildirmiştir. Açıklan, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesini Türkiye'nin istediğini vurgulamıştır.

6 Temmuz günü Vinogradov Rus cevabını getirmiştir. Bu cevapta, Türk Hükûmeti'nin, Sovyet Hükûmetince, savaşı kısaltmak amacıyla hemen Almanya'ya savaş ilân etmesi amacıyla 1943 yılı Kasımından beri yapılan talebi kabul etmediği, iki taraf arasında dostluğu teyit etmek için bir diplomatik vesika teatisinde bulunulmasının da savaşı kısaltmaya tesiri olmayacağından lüzumlu görülmediği belirtilmiştir.

Sovyetler 1944 yılı Temmuzundan itibaren Türkiye'nin savaşa girmesini istememekteydiler. Çünkü Stalin 15 Temmuz 1944 günü Churchill'in mektubuna verdiği cevapta Türkiye ile ilgili olarak şu hususlara değinmiştir:

"...1943 Kasım ve Aralık aylarında, Türkiye'nin müttefikler yanında Hitler Almanya'sına karşı harbe girmesi için üç ülke hükûmetinin ne kadar ısrarla talepte bulunmuş olduğumuzu şüphesiz hatırlayacaksınız. Bundan hiçbir şey çıkmadı. Bildiğiniz üzere, Türk Hükûmeti'nin insiyatifi üzerine, bu yılın Mayıs ve Haziran ayında onlarla yeniden müzakereye girdik ve geçen yıl sonunda Müttefik Hükûmetlerin yapmış oldukları teklifi iki kere daha teklif ettik. Bundan da bir şey çıkmadı. Türkiye Hükûmeti tarafından Almanya'ya karşı takınılmış kaçak ve muğlak tavır muvacehesinde, Türkiye'yi rahat, kendi iradesi ile baş başa bırakmak ve tizerinde yeni baskılara girişmemek daha isabetlidir. Bu tabiatıyla, Almanya ile harpten kaçınmış

96. Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)*, s.126-127.

olan Türkiye'nin, harp sonrasında özel taleplere sahip olmak hakkını da ortadan kaldıracaktı...".

Mektubun son kısmında Stalin açıkça söylememekle birlikte Rusya'nın ileri sürebileceği bazı hususlara Türkiye'nin itiraz hakkı da olmayacağını belirtmek istemektedir⁹⁷.

1944 Yılı Temmuz ayı sonunda Almanya'nın askerî durumunun gittikçe kötüleştiği bir zamanda İngiltere, Türkiye'nin Almanya ile ilişkisini kesmesini istemiş ve bu öneri bu defa Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Sovyetler Birliği ise 27 Temmuz 1944'te İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye karşı yaptıkları son girişime karşı çıkarak, Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkisini çok geç kesmesinin Sovyetler Birliği'ni tatmin etmediğini dile getirmiştir. Sovyetler Birliği bu tavrı ile Türkiye ile aralarındaki sorunları ikili olarak çözmeyi amaçladığını göstermesi Türkiye'nin endişelerindeki haklılığı ortaya çıkarmıştır. Sovyetler Birliği bu tarz politikası ile de müttefiklerinde ayrılıyordu.⁹⁸

Türkiye 16 Ağustos 1944'te, Sovyetlerin 6 Temmuz 1944 tarihli son bildirisine cevap vererek, dışardan yapılan saldırıları önlemek için iki ülkenin işbirliği yollarının belirlenmesini istemiş, ancak Ruslar önceki bildiri-lerine ilave edecek herhangi bir husus olmadığını belirtmişlerdir.

Bu durum da Rusların Türkiye'yi artık yalnız başına bıraktığını göstermektedir.

Bu dönem içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinde soğuk bir hava devam ederken, Türk-Rus ilişkileri ise kötüye gitmeye başlamıştır⁹⁹.

Yalta Konferansı ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Üzerindeki Emellerini Açığa Vurması

1944 Yılı sona erdiğinde artık savaşın sonucu belli olmuş ve 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında savaş sonrası dünya düzeninin belirlenmesi için

97. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)*, s.130-132.

98. Rifat Uçarol, a.g.e., s.652.

99. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)*, s.132-133.

Yalta Konferansı toplanmıştır. Konferans bir nevi sulh müzakeresi olmuştur¹⁰⁰. Toplantıya ABD, İngiltere ve Rusya katılmıştır.¹⁰¹ Amerika Başkanı ile Sovyetler Birliği ve İngiltere Başbakanları yanlarında Genelkurmay Başkanları üç dışişleri bakanı ve müşavirleri bulunmuştur. Toplantıda müşterek düşmanın mağlubiyetini tamamlamak için plânlar hazırlamak, milletlerarası barışı sağlamak konuları görüşülmüştür¹⁰².

Konferansın 10 Şubat günkü toplantısında Stalin Türkiye ile ilgili olarak Boğazları ve dolayısıyla Montrö Boğazlar sözleşmesi konusunu gündeme getirmiştir. Bu tavrıyla Sovyetler Birliği, Boğazlar üzerindeki tarihsel emperyalist emellerini, uluslararası alana taşımıştır¹⁰³. Stalin Boğazlar konusundaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Bu arkaik (modası geçmiş) bir anlaşmadır. Hazırlanmasında Japonya Rusya’dan daha mühim bir rol oynamıştır. Müteveffa Milletler Cemiyeti’ne dayanan ve İngiltere ile Rusya arasındaki münasebetlerin iyi olmadığı bir zamanda oluşturulmuş bir anlaşmadır. Türklere, sadece harp halinde değil, harp tehdidi halinde de Boğazları kapamak hakkını vermektedir. Anlaşmanın derhal revizyonunu talep etmiyorum. Sadece Kırım Konferansı’ndan sonra Dışişleri Bakanlarının bu konuyu ele almakla tavzif edilmelerini (görevlendirilmelerini) istiyorum. Türkiye’nin bu şekilde Rusya’nın boğazını sıkması son derece haksızdır”.

Roosevelt de aynı fikirde olup bu konuda: “..Rusya bakımından batıda sıcak denizlere rahatça çıkmayı istemesi tamamen mantıktır” demiştir.

Churchill ise daha çok temkinli olup: “ben de tamamen mutabık olacağım, ancak Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü mutlak şekilde garanti edilmelidir” demiştir¹⁰⁴.

Konferans, Boğazlar meselesinin Dışişleri Bakanları tarafından ele alınmasına ve durumdan Türkiye’nin de haberdar edilmesine karar vermiştir. Yalta’da Türkiye ile ilgili olarak alınan kararlar bunlardır¹⁰⁵. Yalta Konfe-

100. Ulus Gazetesi, 4 Şubat 1945, s.1.

101. İsrail Kurtcebe, “İkinci Dünya Savaşı Sonunda Türkiye Üzerinde Rus Baskısı”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, s.128; Kamuran Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar), s.134; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.399-400.

102. Ulus Gazetesi, 8 Şubat 1945, s.1.

103. Ncedet Ekinci, a.g.m., s.720.

104. Kamuran Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar), s.137.

105. Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.415.

ransında Stalin, Birleşmiş Milletlere hangi devletlerin alınıp alınmayacağı tartışılırken Churchill ve Roosevelt'in dikkatini bir kez daha Türkiye üzerine çekerek: "...Bazı ülkelerin kazananlardan yana yatırım yaptıklarını... Almanya'ya karşı bütün gücüyle çarpışmış ülkelerin savaş sırasında sallantıda kalmış ve hilekarlık etmiş olanlarla yan yana oturmalarının bunları kızdıracığını" iddia etmiştir¹⁰⁶.

Yalta Konferansı'nda üç lider görüşmeler sonrasında tam anlaşmaya varmışlardır. Bu görüşmelerde üç lider Avrupa'nın politik ve ekonomik durumu üzerinde durmuşlar, savaştan sonra milletlerarası bir dünya barış ve güvenlik teşkilatı kurulması hususunda bir anlaşmanın temeli şimdiden atılmıştır. Ayrıca savaş suçlularının yargılanması ve gereken cezanın verilmesi konusu da kararlaştırılmıştır¹⁰⁷.

Yalta Konferansı ve konferansta görüşülüp karara bağlanan konular arasında, Avrupa'nın herhangi bir kurtarılmış memleketi hakkında hiçbir gizli anlaşmaya varılmamış olması hususunda Amerika'nın Fransa'ya güvence vermesi üzerine Fransa Yalta Konferansı kararlarından oldukça memnun olmuştur¹⁰⁸.

Bu sırada Sovyetler Birliği kuvvetleri ileri hareketlerine devam ederek, 6 Şubat 1945 tarihi itibarıyla Berlin şehrinin önündeki tabii ve son büyük engel olan Oder nehrini aşarak 20 km ilerlemişlerdir¹⁰⁹.

Türkiye'nin Müttefik Devletler Yanında Savaşa Girmesi

Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere, 20 Şubat 1945'te Türkiye'ye bir muhtıra vererek, 25 Nisan 1945'te Müttefikler arasında San Fransisco Konferansı'nın toplânacağını, buna ise 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilân etmiş devletlerin katılacağını onun için bu tarihten önce Türkiye savaşa girse Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne katılabileceğini bildirmişdir¹¹⁰.

106. Necdet Ekinçi, a.g.m., s.720.

107. *Ulus Gazetesi*, 13 Şubat 1945, s.1.

108. *Ulus Gazetesi*, 23 Şubat 1945, s.1.

109. *Ulus Gazetesi*, 7 Şubat 1945, s.1.

110. İsrail Kurtcephe, a.g.m., s.128.; Rifat Uçarol, a.g.e., s.654.

Bunun üzerine Türk Hükûmeti TBMM'yi 21 Şubat 1945'te olağanüstü toplantıya çağırmıştır¹¹¹. 23 Şubat 1945 günü saat 17 de B. Abdülhalik Renda'nın başkanlığında toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi 401 üyenin oybirliği ile Almanya ve Japonya'ya karşı aynı gün savaş kararı alarak, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girişini sağlamıştır. Bu karardan sonra söz alan Başbakan Şükrü Saracoğlu Meclisin her zaman olduğu gibi bu meselede de gösterdiği birlik karşısında hükûmetin şükranlarını bildirmiştir¹¹². Türkiye savaşa girdiği sırada artık savaşın kaderi belli olmuştu. Böylece Türkiye mağlup olan Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilân etmiştir¹¹³. Savaş kararının İngiltere ile olan ittifaka ve Sovyetler Birliği ile olan dostluk sonucuna bağlı olarak alındığı vurgulanmıştır.

Türkiye savaş kararını uluslararası yalnızlık durumundan kurtulmak için almıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası Türkiye üzerindeki emellerini elde etmeye yöneleceği endişesi sadece Türkiye'yi değil müttefikleri de etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği olmuştu. Savaş sonucunda Türkiye üzerindeki Almanya ve İtalya yayılmacılık tehlikesi bertaraf olmuştur. Ancak bu sefer de kazandığı zaferden ve müttefikleri İngiltere ve ABD'nin kendisine yönelik olumlu davranışlarından faydalanmak isteyen Sovyetler Birliği tehlikesi ortaya çıkmıştır¹¹⁴.

Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasınının Feshi

Rusya Dışişleri Bakanı Molotof, Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Sarper ile 19 Mart 1945 günü görüşmüştür¹¹⁵. Görüşmede, 17 Aralık 1925 yılı yapılan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresinin 7 Kasım 1945'te dolması nedeniyle bu antlaşmanın geleceği ele alınmıştır. Sovyetler Birliği bu antlaşmayı yenilemek istemediğini ve savaş sırasında meydana gelen derin değişiklikler sonucunda bu antlaşmanın artık yeni şart-

111. Nuri Yavuz, a.g.m., s.163.

112. *Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s.1.

113. Ahmet Şükrü Esmel, a.g.m., s.350; Necdet Ekinci, a.g.m., s.721.

114. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121-122.

115. Rifat Uçarol, a.g.e., s.654; Kamuran Gürün, "17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, (Ankara, 12-14 Aralık 1992), Ankara, 1999, s.187.

lara uygun düşmediğini bildirmişti¹¹⁶. Böylece Büyükelçilerine daha önceden bu antlaşmanın feshedilmesi için gerekli bildiriye Türkiye'ye iletmesi için Sarper'e vermiştir.¹¹⁷

Bu antlaşmanın Sovyetler Birliği tarafından feshedilmesi dış ülkelerdeki basın tarafından farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur¹¹⁸. Daily Mail Gazetesi antlaşmanın feshedilmesinin nedeni olarak Boğazlar meselesini görmüştür. Çünkü boğazlarda geçen gemilerin kontrolü Montreux Sözleşmesi maddelerine göre Türkiye'nin elindeydi. Rusya'nın ise boğazların kontrolünde herhangi bir etkisinin olmaması böyle bir tavır almasının nedeni olarak görülmüştür.

Times Gazetesi'nin Moskova muhabirine göre ise diploması mahfille-ri, Türk-Sovyet Antlaşması'nın feshini, geçmiş bir devrenin sonu olmaktan ziyade, Sovyet-Türk ilişkilerinin yeni ve realist bir esas üzerine kurulmasına doğru atılan ilk adım olarak düşünmüştür. Reuter Ajansı siyasî yazarı ise son zamanlarda Sovyet basınının Türk siyasetini açık bir şekilde tenkit etmesi ve Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girme kararını geç vermesini alayla karşılamıştır¹¹⁹.

Dziennik Ploski Gazetesi ise Sovyetler Birliği'nin antlaşmayı feshetmesini endişe verici olarak yorumlamıştır. Endişenin nedeni olarak ise antlaşmanın Sovyetlerin neden daha önce değil de bu zamana denk getirmesi ve Sovyet basını ile radyosu tarafından Türk aleyhtarı bir mücadelenin yapılması görülmüştür. Gazete, Sovyet Rusya'nın bu tavrını şimdiki güçlü durumuna ve tarihi emeli olan boğazlar yoluyla denizlere açılarak kara devleti olduğu gibi bir deniz devleti de olmak hedefi olarak yorumlamıştır.

Haftalık müstakil New Statesman Dergisi antlaşmanın feshi konusunda şunları yazmıştır: "Montreux Mukavelesinin cezri surette yeniden tetkiki-nin gerekli olduğu aşıkardır. Moskova'nın ne teklif edeceğini bilmiyoruz.

116. **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1945, s.1; Esin Yurdusev, "1945-1989 Döneminde Türkiye ve Balkanlar", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, s. 374; Necdet Ekinci, a.g.m., s.721; Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s.277.

117. İsrail Kurtcephe, a.g.m., s.129; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.139; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.246.

118. **Ulus Gazetesi**, 23 Mart 1945, s.1.

119. **Ulus Gazetesi**, 23 Mart 1945, s.5.

Fikrimizce Kiel ve Süveyş kanalları da dahil olmak üzere Boğazların ve milletlerarası diğer deniz yollarının bekçiliğini yapacak bir Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulmasından başka memnuluk verecek bir hal sureti olamaz. Asgari bir tadil, boğazların emniyet meclisi kararıyla yapılacak harp hareketleri esnasında iyi niyet sahibi devletlerin ve yalnız bunların gemilerine açık olmasını temin etmelidir.”¹²⁰

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile aralarındaki antlaşmanın feshedildiğini bildirdikten sonra Türkiye 4 Nisan 1945'te Dışişleri Bakanı B. Hasan Saka tarafından Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi M. Vinogradov'a verilen bir deklarasyonla, “Sovyet Hükûmetine Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni uzun zamandan beri birbirine bağlayan iyi komşuluk ve samimi dostluk münasebetini daima idame tarsin arzusunda bulunmuş olduğunu, Türk-Sovyet dostluğuna büyük hizmetleri dokunmuş olan 17 Aralık 1925 muahedesinin kıymetini tebarüz ettirmek istediğini ve Sovyetler Birliği Hükûmeti tarafından izhar olunan fesih arzusunu kaydeylediğini bildirmiştir.

Binnetice, Sovyet Hükûmetinin inkıza etmekte olan muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilatı ihtiva eden diğer bir akit ikamesi hususundaki telkinatını kabul eden Cumhuriyet Hükûmeti mezkur hükûmete bu maksatla kendisine yapılacak, teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirmiştir¹²¹.”

Türkiye-Sovyet Rusya antlaşmasının feshedilmesi konusunu gözden geçiren aylık “Great Britain and The East” Dergisi Sovyetler Birliği'nin iki ülke arasındaki ilişkiler açısından tekliflerini bildirmek fırsatını buldukları için gerginliğin azaldığını ve yapılacak antlaşmanın Türk-İngiliz dostluğunu tehditlen koruyan hükümleri içereceğini vurguladıktan sonra Türkiye'nin görüşleri konusunda ise şunları söylemiştir: “Türkiye, kendisinin tam istiklâli meselesinde ve kendi ile Rusya arasında imzalanan her yeni vesikanın sadece Rusya ile Türkiye'yi ilgilendiren işlere münhasır kalması ve milletlerarası meselelere şamil olmaması noktasında ısrar edecektir¹²².”

120. Ulus Gazetesi, 31 Mart 1945, s.5.

121. Ulus Gazetesi, 7 Nisan 1945, s.1.

122. Ulus Gazetesi, 30 Nisan 1945, s.1.

San Francisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Hasan Saka 7 Mayıs 1945 günü Molotov ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Molotov, henüz kendilerinin bir hazırlıkları olmadığını, Saka'nın Türk Hükûmeti'nin telkinlerini yapabileceğini söylemesi üzerine Hasan Saka Sovyetler Birliği'nin cevabını bekleyeceklerini söylemiştir¹²³.

Sovyetler Birliği Haziran ayına kadar Türkiye'nin bu teklifine cevap vermemiştir. Haziran ayında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi ile Sovyet Dışişleri Bakanı arasındaki görüşmede Molotov, bir yeni paktın imzalanmasından önce iki ülke arasında;

1. Türk-Rus Doğu sınırlarında değişiklik yapılması.
2. Herhangi bir saldırıda ortak savunma yapmak amacıyla Boğazlarda Sovyetlere üsler verilmesi.
3. Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi prensibi üzerinde iki hükûmet arasında bir anlaşma yapılması.¹²⁴

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a, Türkiye'nin 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla belirlenmiş Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesini ve Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmesini kabul etmeyeceği¹²⁵, Montreux Sözleşmesi'nin ise sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni değil, tüm taraf devletleri ilgilendirdiğinden onların da görüşlerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin isteklerini reddetmesi üzerine Sovyetler Birliği bu tarihten sonra Türkiye'ye karşı ağır bir siyasî baskı kampanyasına girişmiştir. Öyle ki, Sovyetler Birliği radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin ve özellikle Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayınlar yapmışlardır¹²⁶.

123. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.251-252.; İsrail Kurtcepe, a.g.m., s.132.

124. Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, a.g.m., s.194; Aydın Güngör Alacakaptan, a.g.m., s.287; Ayhan Kamel, *İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri*, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, s.409; Mesut Hakkı Çaşın, *İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejilerine Etkileri*, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.129.

125. Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, c.I, s.148.

126. Mehmet Gönübol-Halûk Ülman, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)*, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, c.I, s.201.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Türkiye üzerindeki diğer istekleri zamanla Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Türkiye'nin yanında yer almaları sürecini başlatmıştır¹²⁷.

Sovyetler Birliği, Türkiye'yi İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi demokratik batı ülkelerinin önünde zor durumda bırakmak amacıyla Moskova radyosu Türkiye aleyhine yayınlarda bulunmuştur. Bu yayınlarında Türk Hükümeti'nin demokrasiden uzak "faşist ilkelerle" yönetildiği vurgulanarak, bu rejimin değişmesi zorunluluğu dile getirilmiştir¹²⁸.

ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği ile savaş sonu işbirliği yapmak amacıyla 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde yaptıkları Potsdam Konferansı'nda¹²⁹ Rusya Kars, Ardahan'ın kendisine verilmesini ve Boğazlarda üsler sağlanılmasını istemiştir¹³⁰. Konferansta, Sovyetler Birliği'nin boğazlar meselesine sadece kendi ile Türkiye arasındaki bir mesele gibi bakması ve askerî üsler istemesi ABD ve İngiltere'nin muhalefetine sebep olmuştur.

Potsdam Konferansı sonrası ABD'nin boğazlar meselesi konusundaki görüşleri değişmiştir¹³¹. İngiltere de Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bazı uygun değişiklikler yapılabileceği ancak Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs istemenin bu devleti açıkça tehdit anlamına geldiğini vurgulamıştır. Stalin ise Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği isteklerine karşı çıkmalarına tavır almış ancak derin görüş ayrılıklarının olması nedeniyle bir sonuca varılamayacağı nedeniyle sorun ertelenmiştir. Görtüldüğü gibi Potsdam'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler kesin bir sonuca bağlanmamıştır.¹³² Konferans sonunda kabul edilen protokolde yer alan boğazlarla ilgili maddede "Üç hükümet, bugünkü şartlara uymadığı için Montreux'de imzalanmış sözleşmenin değişmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Bundan sonraki safhada konu, her üç hükümet ile

127. Aydın Güngör Alacakaptan, a.g.m., s.287.

128. Necdet Ekinci, a.g.m., s.722.

129. Ayhan Kamel, a.g.m., s.409; Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s.278.

130. Son Posta Gazetesi, 9 Mart 1946, s.1.

131. Orhan Avcı, a.g.m., s.167.

132. Mustafa Hergüner, a.g.m., s.204-205; Necdet Ekinci, a.g.m., s.724; Mehmet Gönülbol-Halûk Ülman, a.g.m., s.204.

Türk Hükûmeti arasında doğrudan doğruya yapılacak görüşmelerde ele alınacaktır” denilmiştir¹³³.

Savaş Sonrası Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerginleşmesi

Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te teslim olması¹³⁴ ile İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da sona ermiştir. Türkiye'nin savaşa girişinden iki ay onbeş gün sonra savaş bitmiştir. Böylece Türkiye, Almanya ve müttefiklerine savaş ilân etmesine rağmen fiilen savaşa katılmadan Müttefiklerin yanında galip devletlerden biri olarak savaştan çıkmıştır. Türkiye savaşa direk katılmasına rağmen savaş sırasında bir çok sıkıntı çekmiştir.¹³⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasama yılını açış konuşmasında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine önem verdiklerini şöyle ifade etmiştir: “Dış münasebetlerimizin hali şudur: Sovyetlerle aramızdaki Dostluk Andlaşmasının feshi üzerine, yeni esaslarda ve ciddi olarak iyileştirilmiş bir andlaşma yapmak için bütün gayretlerimizi sarf ettik. Bu gayretlerimizin bugünkü neticesini biliyorsunuz. Hakikatlerin daha iyi anlaşılacağından, iyi komşuluk hislerinin galebe çalarak, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidimizi kesmiş değiliz. İmkânları daima iyi yürekle karşılayacağız.”¹³⁶

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki istekleri ve Kars ile Ardahan illeri üzerinde hak iddiaları Türkiye ve dünya basınında büyük tepki uandırmıştır. Bu konuda Royter'in siyasî yazarı : “Türkler toprak istekleri karşısında silâha sarılmaya bile hazırdırlar” demiştir. Daily Telegraph Gazetesi de bu isteklerin uluslararası hukuk açısından da mümkün olmadığını şöyle vurgulamıştır: “Sovyetlerin toprak istekleri Birleşmiş Milletler Anayasası hükümleri ile nasıl telif edileceğini sormuştur.”¹³⁷

133. İsrail Kurtcephe, a.g.m., s.141.

134. Liddel Hart, II. Dünya Savaşı Tarihi II, (Çeviren: Kerim Bağrıaçık), İstanbul, 2002, s.718.

135. Rifat Uçarol, a.g.e., s.654.

136. TBMM, İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, s.59.

137. Son Posta Gazetesi, 1 Ocak 1946, s.1.

1 Ocak 1946 günü Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın New Chronicle gazetesine verdiği demeçte Türk-Sovyet ilişkileri açısından şunları söylemiştir:

“Tebliğın tazammun ettiği büyük güçlükler göz önünde tutulursa Moskova Konferansı'nın neticesi muhtelif bakımlardan bir başarı teşkil eder. Dışişleri Bakanlarının Londra'daki Konferanslarından beri sıkışık kalan kapı tekrar açılmıştır. Bununla beraber, Moskova anlaşmasında gözden geçirilen mevzuların hatta mahdut bir kısmının memnurluk verici bir hal yoluna girebilmesi için tanzim fikrinin daha ileri gitmesi lazımdır.

İran ve Türkiye'deki durum aynı değildir. Türkiye olmaksızın Türk meselelerini münakaşa etmek beyhude olacaktır. M. Bevin'in İran durumu hakkında şimdiye kadar bir anlaşmaya varmak imkânı olmadığını bildiren beyanatının Türkiye'deki tepkisi derin bir teessür duygusu olmuştur. Çünkü buhranın bilhassa geniş surette sunn'i olduğu intibai vardır. Türkiye'nin¹³⁸ İran için beslediği dostluk ve onun mukadderatına olan alakası çok iyi bilinmektedir. Türklerin fikrinde, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in ve Basra Körfezi'nin güvenliği için İran buhranının yapıcı bir tarzda halli mutlak surette zaruridir. Bu aynı zamanda Moskova'da kabul edilen milletlerarası işbirliği hususundaki yeni gayretin samimiliğini gösterecek bir mihenk taşı olacaktır.

Muhabirin Moskova anlaşmalarının Türk-Sovyet münasebetleri üzerindeki tesiri nedir ve gittikçe artan gerginlikten dolayı Türkiye ne düşünüyor? Sorusuna cevaben elçi şöyle demiştir: Münakaşa edilen mevzular, Türk-Sovyet münasebetlerinin istikbali ile bilvasıta alakalıdır. Büyük devletler arasındaki iyi anlaşma herkes için faydalı olabilir. Fakat iki Gürcü tarihçinin beyanatın Sovyetler Birliği'nde verilen geniş yayınlanma gibi hadiseler Türk-Sovyet gerginliğini arttırsa, bu neticenin nasıl sağlanabileceğini tahmin etmek güçtür. Türk-Sovyet münasebetlerinin bozulmuş olması Türkiye'nin takip ettiği siyasetten ileri gelmemiştir. Harp tarihi yazıldığı zaman, askerî hareketlara iştirak eylememiş olmasına rağmen, Türkiye'nin

138. Son Posta Gazetesi, 2 Ocak 1946, s.1.

müttefiklerin ve bilhassa Rusya'nın davasına muazzam yardımının detilleri bulunacaktır. Ben senelerce Sovyet Rusya'da bulundum. 1940'tan 1942'ye kadar Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ni yaptım. 1939'da bir Türk-Sovyet anlaşmasının akdi için büyük imkânlar sarf eden Saracoğlu heyetine iştirak ettim.

Türkiye'nin dış siyaseti prensiplerine tam mutabakat suretiyle sıkı bir Türk-Sovyet iş beraberliğine daima taraftar bulunmam hasebiyle Türk-Rus münasebetlerinin bozulmasından ben daha fazla üzüntü duymaktayım. Bu siyaset, Türkiye ile Yakın Şark'ın güvenliği için mutlak surette lüzumlu olan Sovyet Rusya ve Büyük Britanya ile dostluk ve anlaşma esaslarına dayanmaktadır. Türkiye'nin hattı hareketini tanzim eden şey, bu siyasetin idamesi ve harp sonrası dünya güvenliği mefhumuna uydurulmasıdır.

Montrö mukavelesinin tekrar gözden geçirilmesine gelince, Türkiye, Boğazlar Andlaşması'nın tadilini İngiltere ve Amerika'nın telkinlerine uygun olarak derpiş edebilir. Ancak Türk dış politikasının da büyük bir dikkat ve itina ile herkese anlatıldığı üzere Montrö mukavelesinde yapılacak herhangi bir tadil, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenliğini hesaba katmalı ve diğer bütün taleplerin de tasfiyesi suretinde milletlerarası bir telakkiye tabi tutulmalıdır. Türk milleti bu siyasette hükümetinin arkasında birleşmiş bulunmaktadır."¹³⁹

Londra'da İşçi Partisi'nin en önemli yayın organlarından biri olan Tribune Dergisi'nde yayınlanan makalede, Türklerin Gürcü isteklerine karşı sert tepki gösterdikleri, Sevr antlaşması hükümlerinin Türk milliyetçileri tarafından ortadan kaldırıldığı, Rusya ile yapılan antlaşmalara göre Kars ve Ardahan'ın tartışmasız Türk toprağı olduğu vurgulandıktan sonra Modern Türkiye'nin emperyalizmi reddettiği dile getirilmiştir¹⁴⁰.

Times gazetesi muhabirlerinden Mavrodi de gazetede yayınladığı yazıda Gürcü isteklerinin hiçbirinin tarihî ve ırkî esasa dayanmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin de bu talepleri memnurlukla karşıla-

139. Son Posta Gazetesi, 2 Ocak 1946, s.7.

140. Son Posta Gazetesi, 2 Ocak 1946, s.7.

ması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı saldırgan bir düşmanlık hissi beslediklerinin belirtileri olarak yorumlanmıştır.¹⁴¹

Atina'da çıkan Katimerini gazetesinin 2 Ocak 1946 günkü başmakalesinde Türklerin Rus baskısına daha ne kadar dayanacakları gündeme getirildikten sonra sorunun Birleşmiş Milletler Konferansı'na getirilerek teşkilâtın manevî kuvvetinin imtihana çekileceği dile getirilmiştir. Bu dönemdeki diplomasi savaşında Washington'un Türkiye'yi desteklemek niyetinde olduğu görüldüğü gibi İngiltere de müttefik sıfatıyla Türkiye'yi desteklemek zorunda kalmıştır.¹⁴²

Türk basınında da Kars ve Ardahan'ın istenmesine tepki gösterilerek, Türkiye'nin kendi varlık ve birliğine güvendiği, insanlığa ve medeniyete hizmetten başka bir dileğimizin olmadığı vurgulanmıştır. Başbakan Şükrü Saracoğlu da verdiği bir demecinde, "Kars ve Ardahan illeri Türkiye'ye verilmiş değil, yapılan plebisitte halkın çoğunluğunun arzusu ile Türkiye'ye iade edilmiştir" demiştir.¹⁴³

Bu sırada Washington'da alınan haberlere göre, Sovyetler Birliği Türkiye'nin bir kısmını ilhaka kalktığı takdirde Amerika'nın derhal müdahalede bulunarak bunun gerçekleşmesine meydan vermeyeceği yönünde haberler alınmıştır.¹⁴⁴

Sovyet Rusya ise Türkiye ile bir ittifak antlaşması yapılmasının şartı olarak Kars, Ardahan ve Boğazlar hakkında görüşme yapılması ile mümkün olacağı görüşünü ileri sürmeye devam etmiştir.¹⁴⁵

Newyork Times gazetesi Rusya, İran, Irak ve Türkiye'nin sınır kapılarını kontrol altına alırsa Ortadoğu'nun anahtarını ele geçirmiş olacağını vurgulamıştır. İngiltere ise Sovyet Rusya'nın tazyik yaparak Türkiye'den bazı tavizler koparmak istediği görüşünü savunmuştur.¹⁴⁶

141. BCA, Fon Kodu:030.01 Kutu No: 101, Dosya No:613, Belge No:3.

142. Son Posta Gazetesi, 3 Ocak 1946, s.1.

143. Son Posta Gazetesi, 7 Ocak 1946, s.1.

144. Son Posta Gazetesi, 28 Şubat 1946, s.1.

145. Son Posta Gazetesi, 9 Mart 1946, s.1.

146. Son Posta Gazetesi, 15 Mart 1946, s.1.

Bu sırada Sovyetler Birliği kuvvetlerinin İran üzerine yürüdüğü yönündeki haberleri yafanlamış ve aynı şekilde Türkiye'ye karşı da herhangi bir harekete geçilmediğini yayınlamıştır.¹⁴⁷ Türkiye, ile İran'ın Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini iyice gerginleşmesi üzerine Amerika Hükümeti Türkiye ile İran'ın yanında yer alacağını Türk Hükümetine bildirmiştir.¹⁴⁸

İngiltere ve ABD Sovyetler Birliği'nin kendileri için de bir tehlike olmaya başladığını hissettikleri için Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki isteklerine karşı cephe almışlardır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu petrol bölgesine sarkarak petrolü kendi kontrolü altına almasını istememiştir. Ayrıca ABD, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidüne gözdağı vermek amacıyla donanmasını Akdeniz'e göndermiştir.

Dünyanın ve ABD'nin en büyük savaş gemisi Missouri'nin Amerika'da vefat eden Türkiye Büyükelçisinin naşını Türkiye'ye getirmek için hareket etmesi¹⁴⁹ ve 5 Nisan 1946'da İstanbul önlerine demirlemesi Sovyetler Birliği'ne karşı büyük bir gözdağı olmuştur.¹⁵⁰

1946 Yılı boyunca ABD, Türk Boğazlarının Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ortak idaresine bırakılmasını değil, bu su yollarının Türkiye'nin egemenliğine bırakılması görüşünde olmuştur.¹⁵¹

7 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota vererek, Boğazlar konusundaki görüşlerini bildirmiştir. Bu notada Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen olayların Montreux Sözleşmesi ile belirlenen Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yetmediğini ileri sürerek, savaş sırasında bazı savaş gemilerinin boğazlardan geçirildiğini ileri sürmüştü.¹⁵² Onun için de aşağıdaki şartlar altında Boğazlar rejiminin yeniden belirlenmesini istemiştir:

147. *Son Posta Gazetesi*, 16 Mart 1946, s.1.

148. *Son Posta Gazetesi*, 17 Mart 1946, s.1.

149. *Son Posta Gazetesi*, 9 Mart 1946, s.1.

150. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.122.

151. Mehmet Gönülbol-Halûk Ülman, a.g.m., s.206.

152. Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s.286; Hasret Çomak, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.464.

1. Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı açık tutulmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulmalıdır.

3. Özel durumlar dışında, Boğazlar Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır.

4. Boğazlarla ilgili rejimin kurulması sadece Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan diğer devletlerin yetkisinde olmalıdır.¹⁵³

5. Boğazların güvenliğinin sağlanması Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken yapılmalıdır.¹⁵⁴

Sovyetler Birliği bu notayı sadece Türkiye'ye değil, aynı zamanda ABD ve İngiltere'ye vermiştir. Amerika bu notanın Boğazlar rejiminin düzenlenmesinden çok Türkiye'yi Sovyet egemenliği altına almak için yapıldığını savunmuştur.¹⁵⁵

Amerika Birleşik Devletleri bu notaya verdikleri cevapta Boğazlar rejiminin sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılacak görüşmelerle çözülemeyeceği ve Boğazların güvenliğinin sağlanılmasının ise Türkiye'nin yetkisinde olması gerektiğini bildirmiştir.¹⁵⁶

Türkiye de 22 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler Birliği notasına verdiği cevapta, Türkiye'nin egemenlik hakkı ve güvenliği ile bağdaşmayan bu önerileri reddetmiştir.¹⁵⁷ Montreux Boğazlar Sözleşmesinin geçmiş tecrübelerin ışığında gözden geçirilebileceği, ancak bu konunun sözleşmeye taraf ülkelerin katılacağı bir konferansta ele alınabileceği bildirilmiştir.¹⁵⁸

153. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.212; Ayhan Kamel, a.g.m., s.409-410.

154. Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.305; İsrâfil Kurtcephe, a.g.m., s.148; Ayhan Kamel, a.g.m., s.410.

155. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.213.

156. Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.306; Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.215.

157. İsrâfil Kurtcephe, a.g.m., s.149; Gündüz Uluksar, *"İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri"*, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, s.403.

158. Ayhan Kamel, a.g.m., s.410.

Boğazların iki devlet tarafından savunulmasının Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olduğu notada vurgulandıktan sonra nota şöyle devam etmiştir: "Bu teklif uluslararası bakımdan daha çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sistemini karşılayacağı Sovyet endişelerini künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükûmeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetle müdafaa vazifesini kendisine ait olduğu kanaatinde-dir."¹⁵⁹

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye ikinci bir nota daha vermiştir. Bu notada da Boğazlar rejiminin Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında düzenlenmesi ile ortak savunulması yönündeki isteklerini tekrarlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Boğazlarda Karadeniz'e kıyısı olmayan bazı devletlerle boğazlar açısından askerî tedbirler alınmasına karşı çıkmıştır.¹⁶⁰ Sovyetler Birliği ileri sürdüğü isteklerin, Türkiye'nin hayati menfaatleriyle ilgili olduğu, Birleşmiş Milletler Anayasası ilkelerine ve Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olmadığını iddia etmiştir.¹⁶¹

Türkiye bu nota ile ilgili olarak ABD ve İngiltere'yi de haberdar etmişti. Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'ne verdiği 9 Ekim 1946 tarihli notada Montreux Sözleşmesi'nin yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilemeyeceği ve Türkiye'nin Boğazların savunulmasında sorumlu olarak kalması gerektiği yolundaki görüşlerini tekrarlamıştır. Ayrıca Boğazlar bir saldırıya uğrarsa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçeceğini bir daha vurgulamıştır. Türkiye de Sovyetler Birliği'ne 18 Ekim 1946 tarihinde verdiği notada önceki görüşlerini tekrarlamıştır.¹⁶² Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği bu notanın son kısmında şu ifadeler yer almıştır:

"Türk Hükûmeti'nin fikrinde, Potsdam Konferansı'nın temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce ABD ve İngiltere Hükûmetlerinin Ankara'ya yaptığı tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Rusya

159. Mehmet Gönübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.216.

160. Necdet Ekinci, a.g.m., s.732.

161. İsrail Kurtçephe, a.g.m., s.151.

162. Mehmet Gönübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.217.

arasında vuku bulan nota teatisiyle, bugün fiilen tamamlanmıştır. Onun için, Cumhuriyet Hükûmeti, bu suretle yapılmış temasların Türkiye ile üç devletten her birinin boğazlar meselesi karşısındaki durumlarını sarahatle ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatindedir. Bu şartlar içinde, Türk Hükûmeti, yazışma yoluyla görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe eder. Bu hükûmet, tadil usulünün verimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatindedir.”

Rusya Türkiye'nin bu notasına cevap vermemiş ve konferans toplanmasını da istememiştir. Bu tarihten sonra da zaman zaman iki devlet arasında bir takım protestolar ve karşılıklı cevabi notalar verilmiştir.¹⁶³ Zaman içerisinde Sovyetler Birliği'nin boğazlarda üs ve toprak istekleri yavaş yavaş gündemden düşmüştür. Ancak iki ülke arasındaki gerginlik dönemi bitmemiştir.¹⁶⁴

Sonuç

Çarlık döneminden itibaren Rusya Doğu Anadolu, Boğazlar ve Balkanlar üzerinde yayılmacılık emeli beslemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında da Rusya'nın bu emeli devam etmiştir. Rusya Boğazları ele geçirerek, sıcak denizlere inme politikasını bu savaş sırasında da sağlamaya çalışmıştır. Ancak Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşanın üstün komuta gücü ve Türk askerinin direnişi Rusya'nın bu politikasını başarısız kılmıştır.

Millî Mücadele döneminde ise Türk-Sovyet ilişkileri Moskova Antlaşması ile birlikte düzelmiştir. Ancak Sovyet Rusya hiçbir zaman Türkiye üzerindeki tarihî emellerinden vazgeçmemiştir. Lozan ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi sırasında hep Boğazlarla ilgili olarak kendi lehine kararlar alınmasını sağlamaya çalışmıştır.

İtalya ve Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı başında yayılmacılık politikası takip etmeleri üzerine Türkiye ilk önce İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne dayanmak istemiştir. Türkiye, İngiltere'ye yaklaşınca Sovyetler Birliği bunu iyi karşılamamıştır. Sovyetler Birliği savaşa girince Türkiye'yi de kendi

163. Orhan Avcı, a.g.m., s.168.

164. İsrail Kurtcephe, a.g.m., s.150.

yanında savaşa sürükleyerek, batıların Boğazları kullanmalarını önlemeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye Sovyetler Birliği arasında yapılan ikili görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin hakimiyet ve bağımsızlığına aykırı şartlar ileri sürmesi nedeniyle herhangi bir uzlaşma olmamıştır.

Sovyetler Birliği zaman zaman Türkiye ile olan ilişkilerini iyileştirmek amacıyla İngiltere'nin yardımını da istemiştir. Türkiye ise savaş sırasında tarafsız kalma politikasını sürdürmeye çalışarak, Sovyetler Birliği tarafından yapılan toprak önerilerini de nazikçe kabul etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri göz önünde tutan Türkiye, savaş boyunca Sovyetler Birliği'nden endişe duymuştur. Buna rağmen tarafsızlık politikasını devam ettirmiştir.

1943 Yılı Kasım ayında yapılan Tahran Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki tutumunu iyice sertleştirmiştir. Türkiye ise Almanya'nın yenilmesi ve savaşın sonucunun ortaya çıkmaya başlamasından sonra 21 Şubat 1945'te savaşa girme kararı almıştır. Böylece Türkiye üzerindeki Almanya ve İtalya yayılmacılık tehlikesi ortadan kalkarken, bu sefer de İngiltere ve ABD'nin kendisine yönelik olumlu politikasından faydalanmak isteyen Sovyetler Birliği tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması süresinin dolması üzerine Türkiye'nin bu antlaşmayı uzatma talebini kabul etmeyip, feshetmiştir. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki istekleri ve Kars ile Ardahan illeri üzerindeki hak iddiaları ilişkilerin daha çok gerginleşmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında İngiltere ve ABD de Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki isteklerine karşı cephe almışlardır. Ayrıca ABD, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidine karşı donanmasını Akdeniz'e göndermiştir. Böylece savaş sonrası da İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin istek ve emellerine karşı Türkiye'yi desteklemişlerdir.

Görüldüğü gibi savaş boyunca tarafsız kalmayı başaran Türkiye savaş sonrası oluşan yeni durum karşısında ona karşı kendi askerî ve teknik gücüyle direnemeyeceğini anlamıştır. Bu sebeple de Amerika Birleşik Devletleri ile ortak hareket etmiştir.